

UMETNOST OBLIKOVANJA PROSTORA IN LIKOVNA UMETNOST

THE ART OF SPATIAL DESIGN AND FINE ARTS

Ključne besede

Arhitektura, oblikovanje prostora kot del likovne umetnosti, likovno oblikovanje, presek umetnosti, brisanje meja v likovni umetnosti.

Key words

Architecture, spatial design as part of the fine arts, fine arts design, the intersection of the arts, erasing borders in the fine arts.

Izvleček

Likovni jezik je tisti, ki daje vsebini sprejemljivo obliko in je za vse zvrsti likovne umetnosti enak. Likovnost je pravzaprav del vsakršnega kvalitetnega oblikovanja prostora. Za umetnost oblikovanja prostora velja, da gre tudi za prenos idejno-vsebinskega koncepta v likovno-prostorsko govorico. Oblikovanje prostora v najširšem smislu, se v splošnem tiče tudi njegove celovite vizualne podobe. Poudarjena likovna podoba velja tudi za nekatere predstavitve arhitekturnega ali urbanega prostora, ki običajno sodijo na nivo idejnih predstavitev projektov, a jih hkrati lahko razumemo tudi kot sama zase zaključena likovna dela. Arhitektura črpa in v svoji maniri obravnava in nadgrajuje izsledke ostalih zvrsti likovne umetnosti. Zato lahko v oblikovanju prostora govorimo o povezovanju in brisanju meja med različnimi izraznimi mediji, disciplinami. Ker se oblikovalci prostora prvenstveno ukvarjamo s kompozicijo, študij oblikovanja prostora, hkrati pomeni tudi specifično likovno izobrazbo. Likovno oblikovanje predstavlja tudi osnovo oblikovanja prostora gledališke igre. Pri scenografiji gre za povezovanje celotnega polja umetnosti. Tudi celostno oblikovanje urbanega prostora, med drugim vzpostavlja kopico scenskih elementov, prijemov. Prostorsko-načrtovalski proces, ki se tiče oblikovanja mest, je v svoji srži hkrati tudi najboljše in najkompleksnejši likovni projekt.

Abstract

The language of the fine arts is the one who gives to contents an acceptable form, and for all categories of fine arts is the same. Fine artistry is actually part of any kind of spatial design of quality. For the spatial art design is also considered to be a transfer of the conceptual-content concept into an spatial-art language. Spatial design in the broadest sense is in general also the concern of its overall visual image. Emphasized artistic image is also valid to some of the presentations of architectural or urban space, which usually belongs to the level of conceptual presentation projects, but at the same time, they can also be seen as the finished artwork by itself. Architecture draws upon and at its manners treats and builds on the results of other genres of fine arts. Therefore, in spatial design we can talk about connecting and deleting borders between the different mediums, disciplines. Because we, spatial designers are primarily dealing with composition, study of spatial design, means at the same time a specific fine artistry education. Fine arts design also represents the basics of stage design. In scenography it comes to the integration of the entire field of arts. Also the wholeness of urban spatial design, among others, sets up a bunch of scene elements, procedures. Spatial-planning process, which concerns the design of the cities, in its core is the most comprehensive and at the same time the most complex art project.

UKD 7.01 (5-11)
COBISS 1.02
Prejeto 19.4.2017

doc. dr. Peter Marolt

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo
Zoisova 12, 1000 Ljubljana

1. Uvod

Mnenja, kaj posamezna zvrst likovne umetnosti pokriva in kaj naj bi arhitektura, se pravi stavbarstvo, bila, so sicer lahko različna, vendar je dejstvo, da se običajno tičejo preozko začrtanih okvirov kaj spada v katero zvrst likovne umetnosti. Tako slikarji, kiparji, arhitekti, ..., se vsak na svoj način in običajno vsak na svojem področju in z določenimi specifičnimi omejitvami, ki veljajo za stroko, ukvarjamo s prostorom oziroma s predstavitvijo (tudi podobo, "modelom") le-tega. Arhitekti se v splošnem ukvarjamo z nečim kar je, ali šele bo, ali pa bo (kot nerealiziran projekt na papirju) ostalo kot artefakt sam zase in ni bilo, niti ne bo zgrajeno, torej obstaja le kot virtualna arhitektura, virtualni prostor (podobno kot tisti naslikan na slikarsko površino). Tako za likovno kompozicijo samo, kakor tudi za arhitekturno kompozicijo, pa celo za načrtovanje urbanega prostora, veljajo podobna izhodišča, ki se tičejo pojmov kot sta center in periferija, poudarek, vizualno težišče, (tudi fokus) odnos med polnim in praznim prostorom (tudi odnos med svetlim in temnim), "grajenim" in "ne-grajenim", celo med materialnim in duhovno vsebino.

Sicer pa, kot pravi tudi arhitektka, scenografka in gledališka režiserka Meta Hočevar [1998: 14], prostor naj bi bil likovna kompozicija, ki vsebuje iste attribute, kot jih pozna vsaka kompozicija: središče, smer, notranja razmerja,...

Tudi dober projekt je podobno kot entiteta, ki že v osnovi velja za likovno (umetniško) delo, pravzaprav kreacija, s to razliko, da njegov glavni del, poleg estetskega in seveda vseh ostalih vidikov, od uporabnosti, trdnosti in vseh ostalih zahtev, vse od lokacije naprej, ki vplivajo na projekt, predstavlja tehnični vidik, ki naj v kar najboljši meri podpira izvedbo. Sicer pa je arhitekturni prostor v najboljšem primeru "posoda" namenjena bivanju, ki je napolnjena z duhovno vsebino in kjer sta ključni faktor oblikovanja, podobno kot pri vseh (likovnih) ustvarjalcih, občutek za pravo mero in pretanjeno občutena zasnova celote. Takšnemu rezultatu botruje kar se le da kompleksno razmišljanje o prostoru, s tem pa tudi

o likovno - prostorskem učinku posameznih prijemov. Kakor koli že, kot je zapisal profesor Butina [1997: 217], in to drži tudi za oblikovanje arhitekturnega prostora, likovni jezik omogoča izoblikovanje likovno pravih in smiselnih izrazov in vsebini daje sprejemljivo obliko.

2. Osnovna likovno izrazna sredstva

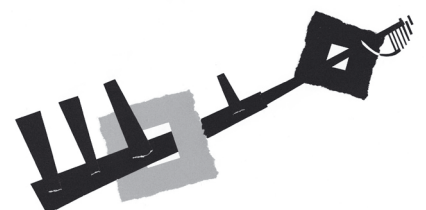
Prostor je v splošnem mogoče definirati na relativno enostaven način, z osnovnimi likovnimi izraznimi sredstvi, to je z uporabo osnovnih elementov (likovnih gradnikov), ki se sicer tičejo likovnega sveta, kot so točka, linija in ploskev, sem pa spadata še svetloba in senca ter barva. Z njimi je mogoče sestaviti, predstaviti še tako kompleksen (likovni) prostor. Govorimo lahko tudi o odnosu med polnim in praznim, med svetlim in temnim, kar je pravzaprav izhodišče, ki velja tudi za oblikovanje prostora, recimo za trg in stavbe, ki ga soustvarjajo. (Svetloba oziroma drugi pol iste soodvisne dvojice - temà (temine, sence), kadar je, oziroma so le-te neodtujljivi del oblikovanja prostora, kot na primer v japonski tradicionalni arhitekturi in izhodišče njegove zasnove, ki temelji na življenjskem nazoru, tako v sebi že nosi bistvo, esenco sama po sebi.)

3. Pristop h kompoziciji

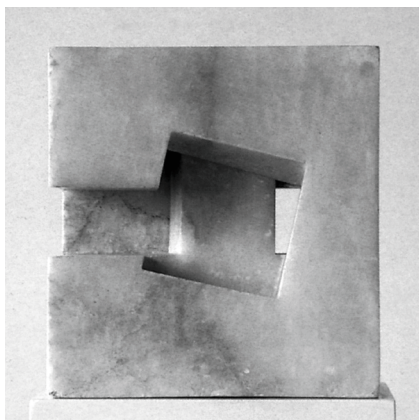
Razmislek, ki se tiče pristopa h kompoziciji, ki ga navajam v znanstvenem posvetu Smart Urbanism [Marolt, 2014] in pristop h kompoziciji, ki se tiče predstavitve prostora na dvodimenzionalni ploskvi, s pomočjo uporabe kolaža (slika 1), kjer gre za očitno podobnost z razmišljanjem o kompoziciji z osnovno osjo, kot povezovalnim, zveznim elementom, na katerega so nanizani posamezni odprti prostori, ulice in trgi, ki se odpirajo pred nami, ko se gibljemo po prostoru, bi nam prišel prav tudi na ravni urbanističnega oblikovanja in pri razmišljanju o oblikovanju zunanjega prostora. Tovrstni primeri lahko dokazujejo, da lahko tudi v oblikovanju (urbanega) prostora, brez slabe vesti povzamemo pristop, ki se sicer prvenstveno tiče likovne kompozicije.

Slika 1: Uvodna likovna vaja pri predmetu Osnove urbanizma za študente Prvostopenjskega univerzitetnega študijskega programa Urbanizma na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Nik Zornada, kolaž, študijsko leto 2013/14. Lahko bi šlo tudi za t. i. negativni prostor, to je za prostor med stavbami oziroma za zunanji prostor kot so ulice in trgi.

Figure 1: Introductory fine art workout from the subject Basics of urbanism for students of First cycle university study programme of Urbanism at The Faculty of architecture in Ljubljana. Nik Zornada, collage, academic year 2013/14. It could also be as so-called negative space, that is a space between buildings or outdoor space such as streets and squares.

Slika 2: Skulptura Eduarda Chillida iz alabastra, z naslovom Alegorija arhitekture, 1968. V prvi vrsti gre za rotacijo kvadrata. Na podoben način, z rotiranjem osnovnega kvadrata, se loteva oblikovanja cerkvene arhitekture in umestitve atrija, Augusto Romano Burelli. (Omenjeni arhitekt je v bližini Vidma v Italiji, torej nedaleč stran od slovenske meje, pred leti postavil kar tri cerkvene objekte.) V splošnem je t. i. superpozicija, to je nalaganje elementov enega na drugega in blaga rotacija v izogib vzporednosti ploskev in pravim kotom, da bi poudarili dinamiko in gibanje, sosledje stalno spreminjajočih se pogledov, že kar nekakšen sinonim za dekonstruktivistično obarvano arhitekturo. Vir slike: [Chillida, 1999: 66].
Figure 2: Sculpture by Eduardo Chillida in alabaster, entitled The Allegory of architecture, 1968. First and foremost it is a rotation of a square. In a similar way, by rotating the basic square undertakes a sacral architecture design and atrium installation, Augusto Romano Burelli. (The mentioned architect set years ago near Udine in Italy, so, not so far from the Slovenian border, the three Church facilities.) In a generalized manner it is so-called superposition of elements, here is a loading of items, one to another, and smooth rotation in order to avoid parallel surface and right angles to highlight the dynamics and motion, the sequence of constantly changing views, it's quite a kind of synonym for deconstructivist coloured architecture. Source of the image: [Chillida, 1999:66].

Vaje kot je na primer kolaž, namreč vzpodbujajo inventivnost in kreativnost in ker niso vezane na številna ostala izhodišča, ki sicer vplivajo na izoblikovanje prostora, lahko marljiv študent razmišlja bolj sproščeno in lahko večino razmisleka nameni izključno ravnovesju likovne kompozicije, kar mu kasneje, pri organizaciji prostora, lahko pride zelo prav.

4. Brisanje meja med zvrstmi likovne umetnosti

Znanje, ki se tiče likovnega, poznavanje likovne sfere, posredno omogoča tudi boljše razumevanje arhitekturne kompozicije. Likovna praksa pa lahko vzpostavlja povezavo med likovnim in arhitekturnim jezikom. [Marolt, 2011: 45] (Primer so lahko ruski konstruktivisti.) V tem smislu ne gre po nepotrebnem omejevati ali dokončno uokvirjati posameznih zvrsti likovne umetnosti, saj je likovni jezik za vse zvrsti enak. V kontekstu brisanja meja med zvrstmi likovne umetnosti je treba vzeti v obzir takšne likovno - oblikovalske rešitve, ki se ne obremenjujejo z razporeditvijo po zvrsteh. V takšnih primerih gre za prepletanje posameznih zvrsti. Ločevanje likovne umetnosti na segmente kot so slikarstvo, kiparstvo, grafika, t. i. novi mediji (vse od videa naprej), do neke mere pa celo na arhitekturo, kot da je izvzeta iz konteksta likovne umetnosti, namreč lahko povzroča nepotrebne omejitve (pa tudi nesoglasja). Nekateri likovni ustvarjalci dandanes namreč še bolj pogosto združujejo različne izrazne medije in različne zvrsti likovne umetnosti. To dokazuje tudi kopica likovnih razstav, kjer se avtor pri istem likovnem artefaktu poslužuje t. i. mešanega medija (mixed media), oziroma različnih pristopov k likovnemu izrazu.

5. Kiparstvo in oblikovanje prostora

Kar se specifičnega oblikovanja prostora tiče, je zanimiv na primer fenomen kiparja Eduarda Chillida, ki je dve ali tri leta študiral arhitekturo, potem pa se je odločil za poklic kiparja. Njegove kiparske stvaritve velikega merila so bodisi del mestnega prostora ali krajine in včasih celo v večji meri pripomorejo k soustvarjanju mestnega (mikrourbanega) prostora, kot nekateri tako imenovani arhitekturni projekti.

To pa zato, ker prostor po vsej verjetnosti razume in ga na nek način dojema v okvirih oblikovanja prostora, podobno kot ga razumemo arhitekti. Chillida dokazuje, zato ga kolegi večkrat vzamejo v obzir, ko gre za arhitekturno-oblikovalske naloge oziroma za vaje pri posameznih kompozicijskih predmetih tudi na naši fakulteti, da je z znanjem iz arhitekturnega področja, do neke mere in v posameznih segmentih, mogoče ustvarjati celo na področju skulpture. To lahko hkrati pomeni, da ni ostrih meja med posameznimi zvrstmi likovne umetnosti, zato stvaritev posameznih ustvarjalcev na področju likovne umetnosti, ne gre preveč na silo spravljati v posamezna, sicer sistematično urejena področja in podpodročja. (glej sliki 2 in 3) Morda tudi zato ne, ker za ustvarjalce kot je Chillida, velja, da kot kiparji preoblikujejo ustaljene vzorce in običajna, splošno uveljavljena pravila, ki naj bi veljala za skulpturo. [Chillida, 1999] Kot rečeno, pa se je Chillida posvetil tudi skulpturi velikih razsežnosti, monumentalnim delom v javnem prostoru in je s tega vidika še toliko bolj zanimiv za oblikovalce prostora.

6. Arhitekton

Nekateri prostorski likovni artefakti Kazimirja Maleviča so poimenovani kot Arhitektoni. (Beseda arhitekton izhaja iz grščine in pomeni nadtesarja, tistega, ki je skrbel za in nadzoroval gradnjo. Tako je menil eden od profesorjev na naši šoli, profesor dr. Tine Kurent.) Zaha Hadid je za osnovo svoje diplomske naloge, povzela prav omenjena Malevičeva dela. Drug sodoben arhitekt je njegovo likovno delo dobesedno vzel za osnovo oblikovanja interierja prodajalne. Čeprav gre neredko za posebnosti posameznih ustvarjalcev na področju arhitekture, je vendar treba razumeti, da so tovrstni tridimenzionalni likovni artefakti lahko dobra osnova v procesu izoblikovanja arhitekturnega prostora in celo niso sami sebi namen, pa čeprav so sami zase že zaključena celota. Iz razloga, ker lahko postanejo gradniki arhitekturnega prostora, bi jih lahko poimenovali tudi kot virtualno arhitekturo. (glej tudi sliko 4) Zato res ni razloga, da bi po nepotrebnem zamejevali posamezne zvrsti likovne umetnosti.

To pa zato, ker prostor po vsej verjetnosti razume in ga na nek način dojema v okvirih oblikovanja prostora, podobno kot ga razumemo arhitekti. Chillida dokazuje, zato ga kolegi večkrat vzamejo v obzir, ko gre za arhitekturno-oblikovalske naloge oziroma za vaje pri posameznih kompozicijskih predmetih tudi na naši fakulteti, da je z znanjem iz arhitekturnega področja, do neke mere in v posameznih segmentih, mogoče ustvarjati celo na področju skulpture. To lahko hkrati pomeni, da ni ostrih meja med posameznimi zvrstmi likovne umetnosti, zato stvaritev posameznih ustvarjalcev na področju likovne umetnosti, ne gre preveč na silo spravljati v posamezna, sicer sistematično urejena področja in podpodročja. (glej sliki 2 in 3) Morda tudi zato ne, ker za ustvarjalce kot je Chillida, velja, da kot kiparji preoblikujejo ustaljene vzorce in običajna, splošno uveljavljena pravila, ki naj bi veljala za skulpturo. [Chillida, 1999] Kot rečeno, pa se je Chillida posvetil tudi skulpturi velikih razsežnosti, monumentalnim delom v javnem prostoru in je s tega vidika še toliko bolj zanimiv za oblikovalce prostora.

6. Arhitekton

Nekateri prostorski likovni artefakti Kazimirja Maleviča so poimenovani kot Arhitektoni. (Beseda arhitekton izhaja iz grščine in pomeni nadtesarja, tistega, ki je skrbel za in nadzoroval gradnjo. Tako je menil eden od profesorjev na naši šoli, profesor dr. Tine Kurent.) Zaha Hadid je za osnovo svoje diplomske naloge, povzela prav omenjena Malevičeva dela. Drug sodoben arhitekt je njegovo likovno delo dobesedno vzel za osnovo oblikovanja interierja prodajalne. Čeprav gre neredko za posebnosti posameznih ustvarjalcev na področju arhitekture, je vendar treba razumeti, da so tovrstni tridimenzionalni likovni artefakti lahko dobra osnova v procesu izoblikovanja arhitekturnega prostora in celo niso sami sebi namen, pa čeprav so sami zase že zaključena celota. Iz razloga, ker lahko postanejo gradniki arhitekturnega prostora, bi jih lahko poimenovali tudi kot virtualno arhitekturo. (glej tudi sliko 4) Zato res ni razloga, da bi po nepotrebnem zamejevali posamezne zvrsti likovne umetnosti.

7. Možne ohlapne meje arhitekture

Ni potrebe, da bi na arhitekturo gledali le na način, kot da s tem pojmom lahko označimo predvsem ali samo arhitekturne projekte. V končni fazi globlji smisel arhitekture ni projektiranje samo po sebi, pač pa taisto predstavlja le način, kar se le da jasno informacijo, da se vse skupaj lahko izvede s pomočjo določene tehnike, tehnologije. Ni razloga, da bi področje človekovega ustvarjanja in delovanja, ki se vsaj posredno tiče arhitekture, po nepotrebnem miselno zamejili, ločili od likovne umetnosti ali od siceršnjega ustvarjalčevega delovanja na različnih področjih, ki se tako ali drugače tičejo likovne umetnosti. Stvari so medsebojno povezane, predvsem pa vplivajo ena na drugo.

8. Bauhaus, likovna umetnost in arhitektura

Znameniti Bauhaus, šola, katere znanja so se razširila tako rekoč po celem svetu, vsekakor pa po t. i. Zahodu, sloni tudi na predavateljih - likovnih umetnikih, likovnih ustvarjalcih svetovnega slovesa.

Na naši šoli je v letih 1960 do 1961 obstajal eksperimentalni študijski program oblikovanja, t. i. Smer B. Program te smeri se je naslanjal na program Visoke šole za oblikovanje v Ulmu, (Hochschule für Gestaltung Ulm) ki je pod vodstvom Maxa Billa, nadaljevala tradicijo Bauhauasa in delovala od 1953 do 1968. Kljub temu, da je na naši šoli šlo za iniciativo samega profesorja Edvarda Ravnikarja, je bila opozicija tako močna, da so to smer ukinili že po dveh letih delovanja. [Abadžić Hodžić, 2013: 243] Po vsej verjetnosti, kljub spremembam, določen, vsaj posreden vpliv Bauhauasa, vsaj pri nekaterih predmetih na naši šoli, morda pri katerem od tistih, ki se tičejo predstavitev tehnik in/ ali razumevanja fenomena barv, sega vse do današnjih dni.

9. Arhitektura in oblikovanje

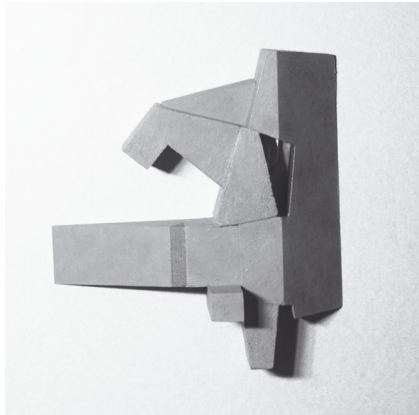
V doktorski disertaciji Roka Žgalina Kobeta [2014: 178], najdemo tabelo, povzeto po klasifikaciji Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, ki se tiče raziskovalnih ved, njihovih področij in njihovih podpodročij.

Slika 3: Vaja pri predmetu Likovno oblikoslovje. Jim Du Pan, tridimenzionalna kompozicija iz betona, študijsko leto 2013/14. Likovni objekt bi bil lahko tudi dobra osnova za oblikovanje arhitekturnega objekta.
Figure 3: A workout from the subject Fine arts Morphology (Artistic Expression). Jim Du Pan, three-dimensional composition made of concrete, academic year 2013/14. Artistic object could be a good basis for the design of an architectural object.

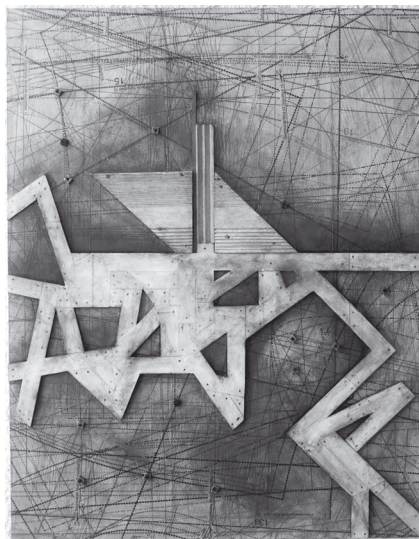

Slika 4: Vizualno ravnovesje, pomen vmesnega prostora in poudarek. Likovni objekt kot možna osnova v procesu izoblikovanja arhitekturnega prostora, čeprav je sam zase že zaključena celota. Peter Marolt, Sestav, obarvan les, 12,3 x 13,3 x 4,7 cm, 2015.

Figure 4: The visual balance, the importance of the intermediate space and emphasis. Object of art as a possible base in the process of shaping the architectural space, even though by itself it is already integral whole. Peter Marolt, Assembly, stained wood, 12,3 x 13,3 x 4,7 cm, 2015.

Slika 5: Peter Marolt, Podmornica, akril na les na papir (na les), 50 x 38,5 x 1,3 cm, 2016. Likovni artefakt je v veliki meri rezultat razstavljanja tipografskih elementov - črk iz lesa in njihovega sestavljanja v enovito celoto v povsem drugačni maniri. Po omenjenem in po navideznem neredu, točneje, po manj običajnem notranjem redu, prepoznamo t. i. dekonstruktivni pristop. Figure 5: Peter Marolt, Submarine, acrylic on wood on paper (on wood), 50 x 38,5 x 1,3 cm, 2016. Fine art artefact is in majority the result of the display of typographical elements - letters from wood and their assembly into a single wholeness in a completely different manner. After the mentioned and after the apparent disorder, exactly, after the less ordinary internal order, we recognize the so-called approach in deconstructivism.

Omenjena klasifikacija uvršča arhitekturo v polje družboslovja in združuje arhitekturo in oblikovanje. (Industrijsko in vizualno oblikovanje, kot je navedeno.) Strokovnjaki, ki so se ukvarjali s to razvrstitvijo po posameznih področjih (človekovega delovanja), so oblikovanje prostora in siceršnje oblikovanje, smatrali za zelo povezana in so ju komajda ločili. Če nič drugega, tudi ta klasifikacija dokazuje, da arhitektura in oblikovanje nista ločena, (sami radi govorimo o umetnosti oblikovanju prostora oziroma o arhitekturnem oblikovanju) torej je tudi s tega stališča mogoče govoriti o njuni neizpodbitni povezanosti, oziroma, da drži, da je (celo likovno) oblikovanje del arhitekture.

Pojma arhitekture in oblikovanja sta zelo široka. Morda bi bil pojem arhitekturno oblikovanje vsaj za nekatere od nas, zato primernejši. Omenjeni pojem, ki govori o vzpostavljanju primerne oblike, forme, ki je sama po sebi v prvi vrsti vsekakor likovni fenomen, hočeš nočeš povzema tudi principe siceršnje likovne kompozicije oziroma likovnosti same. Vsaj v kontekstu, ko govorimo o tem, da arhitektura povzema tudi po ostalih zvrsteh likovne umetnosti, pa čeprav je hkrati povsem avtonomna.

10. Arhitektura in likovno-kompozicijska skladnja

Jakov Černjihov (Iakov Chernikhov), na katerega se večkrat sklicujem tudi pri svojem pedagoškem delu, je leta 1933, s sodelavci izdal knjigo, ki se v srbskem prevodu imenuje Konstrukcije arhitektonskih i mašinskih formi, ki je še danes zagotovo eden najpomembnejših učbenikov, ki se tičejo konstruktivizma. Menda je kot arhitekt znan predvsem po tej zbirki kompozicij, ki jih sam poimenuje kot konstrukcije in ni sprojehtiral nobene pomembnejše stavbe, pa je kljub temu pustil viden pečat na področju arhitekture. Konstruktivni (konstruktivistični) pristop k oblikovanju prostora, je še danes dober recept tudi za sodobno arhitekturno oblikovanje. Predvsem pa brez njega ne bi bilo mojstrov sodobnega dekonstruktivizma. Tovrstnega človekovega ustvarjalnega delovanja, torej res ne gre po nepotrebnem skrčiti v dobesedno razumljen pojem arhitekture le kot stavbarstva,

(beseda arhitektura vsebuje arhé kot prapočelo in seveda tektoniko) pač pa kot kompleksno človekovo delovanje na področju likovno-kompozicijske skladnje, kjer je pojem arhitekture treba razumeti kot sestav, (notranji) ustroj, pa tudi kot estetiko primerno uravnoteženega sklopa elementov (stroja in strojnih oblik, pa tudi čistih likovnih form, kot je to primer pri Černjihovu), kot kompozicije, ki se tiče prostora in likovno-prostorske kompozicije, ki vključuje raziskovanje celovitega polja likovne umetnosti.

Kot piše v recenziji učbenika Likovno oblikoslovje - arhitektonika prostorskih form [2011: 7], naš dekan, profesor mag. Peter Gabrijelčič, je bilo treba v arhitekturi razviti temeljna znanja o likovnem sozvočju, o načelih likovne kompozicije, o ritmu, dinamiki, strukturah, tipnem. Pravi, da smo povzemali teoretska izkustva slikarjev, grafikov in kiparjev. Raziskovanje na področju likovnosti, ostrenje likovne in prostorske zaznave, proces analize in snovanja prostorskih form, teoretska in likovna praksa, so tudi po mojem mnenju, dovolj dober temelj za oblikovalca prostora - arhitekta. Ta orodja in veščine, s katerimi imamo opravka, so zagotovo dovolj trden segment, na katerem temelji tudi arhitekturno oblikovanje.

11. Urbanizem kot integralni del likovne umetnosti

Profesor dr. Fedja Košir, v glosarju knjige Zamisel mesta [1993: 381] pravi, da urbani dizajn (urbano oblikovanje) pomeni preišljeno oblikovanje mesta, ki ga je treba razumeti tudi kot umetnostno disciplino in ne le kot komunalno tehniko. Pri tem je urbanist izvedenec v načrtovanju in oblikovanju mest, urbanizem sam po sebi pa najkompleksnejši in (žal) najmanj razumljen del likovne umetnosti. Ko opredeljuje pojme povezane s pojmom urbanega, [ibidem: 381] pravi, da gre mesta načrtovati in oblikovati celovito, in kot pravi, ne le tehniško učinkovito, pač pa tudi estetsko ambiciozno.

Vladimir Braco Mušič v predgovoru k Lynchevi Podobi mesta (The Image of the City) zapiše, da je na Lynchevo delo, po njegovih lastnih ocenah, imel velik vpliv tudi njegov starejši kolega, pomemben likovni teoretik Gyorgy Kepeš, ki je v oblikovalsko pedagogiko, teorijo in prakso,

vnesel več Bauhausovega izročila. [2010: 6] Še več, kot piše Vladimir Braco Mušič [ibidem: 8], sta deli, ki sta nastajali tako rekoč v istem obdobju kot Lynchov *The Image of the City* (Prvič izdano leta 1960 pri MIT Press), knjiga Angleža Gordona Cullena *The Concise Townscape* (prvič izdana 1961 pri The Architectural Press v Londonu), pa tudi Spreiregova *Arhitektura naselij in mest* (Paul D. Spreiregen. *Urban Design: The Architecture of Towns and Cities*. McGraw-Hill, New York et al.), "visoka pesem prostoročne arhitekturne risbe, pa tudi, sicer prikrit, a čitljiv poudarek vloge in pomena likovne umetnosti." Prav gotovo si je takšen pomen likovnosti in likovne umetnosti same v kontekstu oblikovanja mest, vredno zapomniti tudi v bodoče.

Kakor koli že, prostorsko-načrtovalski proces, bi v svoji srži moral biti hkrati tudi estetski proces. [glej Košir v Pogačnik, 2013:4] Od tod naši pogovori o (likovni) kompoziciji tudi na nivoju urbanističnega oblikovanja. Kompozicija je namreč tisto, s čimer se ukvarjamo tudi kot urbanisti. Kot pravi Pogačnik [2013: 101]: "Prostorski načrtovalec ni samo strokovnjak, znanstvenik, družbeni delavec, je tudi umetnik. V njem je nekaj slikarja, kiparja, arhitekta, krajinskega oblikovalca, filmskega režiserja, literata, skladatelja."

12. Oblikovanje scenskega prostora in celovito polje umetnosti

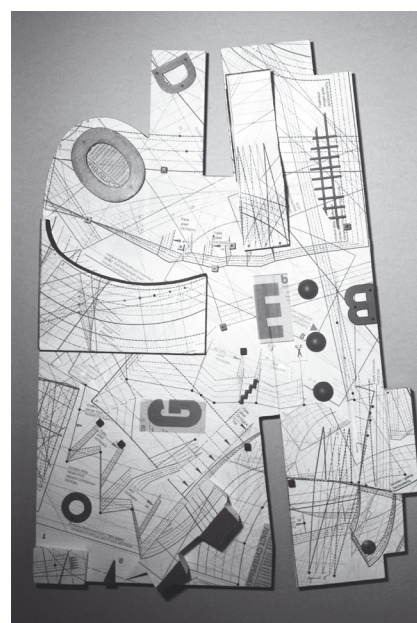
Kot je razvidno iz povzetka predmetov predstavitvenega zbornika Univerzitetnega študijskega programa prve stopnje Dramaturgija in scenske umetnosti na ljubljanski Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo (AGRFT), [1] osnovo scenografije - oblikovanja prostora igre, predstavljajo osnove likovne kompozicije, pri čemer prostor igre vsebuje močan likovni naboj. (Tudi pri kostumografiji gre za preoblikovanje idejno-vsebinskih konceptov v likovno govorico in za oblikovanje kostumov predvsem z likovno-estetskega in vsebinsko-konceptualnega vidika. Kostumografija je namreč del celostne vizualne podobe in soustvarjalen del idejno-vsebinske zasnove umetniškega projekta, ki se tiče odrske uprizoritve. [2])

Oblikovanje scene črpa tako iz slikarstva kot iz arhitekture. Še več, kar se scenskih umetnosti tiče, te temeljijo tudi na poznavanju zgodovinskih avantgard: kubizma, futurizma, konstruktivizma, ... Te se hkrati tičejo tudi arhitekturnih usmeritev, slogov. (Arhitektura črpa ideje oziroma je aktivno vpletena tudi v avangardne smeri dvajsetega stoletja.)

Kar se sodobne scenografije tiče, gre v splošnem za presek uprizoritvenih, vizualnih in intermedijskih umetnosti. Dejansko gre za brisanje meja med različnimi mediji, disciplinami in za njihovo sodelovanje v procesu izoblikovanja prostora igre. Kot se da razumeti iz predstavitvenega zbornika Magistrskega študijskega programa druge stopnje Scensko oblikovanje, [2] gre pri sodobnih gledaliških uprizoritvah za hibridna umetniška dela, ki prehajajo meje med gledališčem, glasbo, plesom, novimi mediji in vizualnimi umetnostmi.

Aleksander Bassin v uvodnem nagovoru k razstavi arhitekture, upokojene profesorice na AGRFT v Ljubljani, Mete Hočvar, kjer govori o njenih scenografijah in kostumografiji, piše, da njeni tovrstni avtorski posegi, ki se tičejo oblikovanja prostora, namenjenega gledališkim uprizoritvam, pomenijo aktivnost na obsežnem področju likovnega oblikovanja. Kot oblikovalka prostora, seveda v sodelovanju z ostalimi ustvarjalci, s pridom izkorišča likovno-prostorske vrednote. Scenografija sicer ni slikarstvo, niti kiparstvo, pa vendar s pretanjenim občutenjem uporablja tudi njune izsledke. [Hočvar, 2006: 6, 7] (Pojem motiva, metafore, ritma, tudi poudarkov, ..., lahko zasledimo na primer tudi v literaturi - pesništvu in v glasbi.) Tudi v takšnih primerih, ki se tičejo scenografije, je likovno oblikovanje integralni, celo temeljni del oblikovanja prostora. (V končni fazi gre za umetnost oblikovanja prostora.) Poleg vidika, ki zadeva gledališče kot prostor poezije, gre za vlogo in možnosti arhitekture v okvirih gledališča, kot pravi Andrej Inkret. Gre za med seboj neločljivo povezane estetske komponente, kjer odrska arhitektura omenjene arhitekture, v povezavi z igro, režijo, dramaturgijo, sodeluje na aktiven, suveren način. Tudi zato, ker sama scenografijo razume kot likovno-arhitekturno materializacijo celovitega dramaturško-režijskega projekta.

Slika 6: Peter Marolt, Polje G krajine duha, kolaž, obarvan les, kovina, 54,2 x 39,0 x 3,8 cm, 2015. Likovni artefakt povzema idejo o oblikovanju urbanega prostora. (ježe, višinske razlike, javne stavbe kot sta na primer stadion, atletska steza, vodni kanal itd.)
Figure 6: Peter Marolt, Field G from landscape spirit, collage, stained wood, metal, 54,2 x 39,0 x 3,8 cm, 2015. Fine art artefact summarises the idea of shaping the urban space. (slopes, differences in altitude, public buildings such as the stadium, an athletic track, a water drain, etc.).

Sicer pa je (gledališka) scenografija, kot vsaka druga arhitektura, realna stavba, saj jo odlikujeta konkretnost in materialnost (a je na nek način začasna, ker živi le v času predstave in je hkrati ne povsem "prava" arhitektura, ker se v njej ni mogoče naseliti). [ibidem, 17, 18, 19]

Brez pretanjenega občutenja poetike, ki se tiče samega dramskega dela, sodelovanja z različnimi akterji pri predstavi, od režiserja, dramaturga, igralcev, ... in hkratne likovne občutljivosti ter občutka za prostor, za arhitekturo samo, kvalitetna scenografija ni mogoča. Še posebej ne tedaj, ko arhitektura aktivno sodeluje v soustvarjanju dogajanja na odru. Če kje, potem gre pri scenografiji za dejansko povezovanje bolj ali manj celotne sfere umetnosti. Literature oziroma govorjene besede (verbalnega), umetnosti igre (lahko tudi petja, plesa in glasbe) in umetnosti oblikovanja prostora oziroma neverbalnega, vizualnega, boljše rečeno likovnega načina izražanja.

13. Scenografija interierja

V Chillidini interpretaciji notranjščine je prostor sicer prazen, a vsebuje tako imenovano svetlost samo na sebi. (O tej tematiki, se pravi o podobnem kontekstu tovrstne posebnosti prostora, to je svetega (kot zamejenega - fanuma), elementov nekatere sodobne posvetne arhitekture v primerjavi s sakralnim, sem razmišljal v svoji magistrski nalogi.) Za ta njegova arhitekturna dela velja, da prvenstveno niso namenjena bivanju in so prej prostori osebne refleksije [Chillida, 1999], podobno kot to velja za sodobne scenografske projekte.

Kar se oblikovanja notranjega prostora - interierja tiče, gre za ustvarjanje primernega ambienta, kjer je je malce podobno kot pri scenografiji, pomemben tudi izbor primerne osvetlitve, tako splošne kot točkoyne, materialov, tekstur, barv, ... Če bi na primer oblikovali čajnico po vzorih tradicionalne japonske čajne hiše, bi v prvi vrsti želeli ustvariti igro (svetlobe in) senc, ki so tako pomembne za tradicionalno japonsko arhitekturo, kar bi že pomenilo, da ustvarjamo nekakšno "scenografijo", vsekakor pa specifično vzdušje prostora.

14. Prostor kot scena

Oblikovanje scenskega prostora oziroma prostora samega kot scene, mišljeno v najširšem smislu, ne le v kontekstu gledališke ali filmske scenografije, velja na primer tudi za oblikovanje krajine in pa seveda za oblikovanje mestnega prostora. Sem spadajo naravno, izposojeno ali ustvarjeno ozadje zunanjega prostora, spoštovanje in ohranjanje pomembnih pogledov, (celo upoštevanje perspektivne podobe prostora) vnašanje poudarkov v prostor, ustvarjanje momenta pričakovanja, to je vzpostavljanja primerne sosledja pogledov (vpeljavo četrte dimenzije v kontekst prostora, faktor, ki ga teoretiki imenujejo kot prostor-čas (space-time) in ki je dejansko pomemben element tudi gledališke ali filmske scenografije, oziroma gledališča samega), vnašanje vidnih simbolov in s tem razlikovanje pomena, vrednosti posameznih elementov, ... Vse to zahteva likovno občutljivost in ustvarjalni pristop.

Kadarkoli imamo v oblikovanju prostora opravka s prostorom kot krajem dogodka, ko v prostor vpeljemo neko "zgodbo", (glej tudi sliko 7) ki je lahko povezana tudi z družbenim sistemom, pogledom na svet določene družbene sredine, religijo, ritualom, ki se tiče cerkvenega, ali pa celo sekulariziranega prostora (kot je pristenek, niša - tokonoma, to je hišni oltar v japonski tradiciji), z vpeljavo simbolnih elementov v naravno sceno, (kot to velja na primer za japonski šintoizem celo na nivoju krajine, ali za simbolno-scenske elemente vpeljane na primer v zenovske vrtove) z vzdušjem (razpoloženjem) oziroma z ambientom, to je s prostorom z določenim ozračjem (atmosfera, kot to s tujko poimenujejo nekateri arhitekti), tedaj naj bi privrela na dan ustvarjalčeva likovna občutljivost, predvsem pa občutenje danosti konkretnega prostora. Iz preprostega razloga, ker je treba na neverbalen, to je na viden, pravzaprav na likoven način predstaviti idejo in s tem povzeti in predstaviti bistvo, to je esenco zamišljenega (prostora). (Likovno pomeni hkrati vidno, to je vizualno in tipno oziroma taktilno. Likovno je tako širši pojem od vizualnega, ker vključuje še element taktilnega.) Gre namreč za prenos idejno-vsebinskega koncepta v likovno-prostorsko govorico.

Slika 7: Simulacija oblikovanja svetlobe in senc kot konstitutivnega elementa oblikovanja prostora. Model "scenografije" prostora, ki se opira na božično zgodbo. Pomembna sta horizont - vnaprej določena višina oči opazovalca - in usmeritev pogleda. Gre torej za projektiran (usmerjen) pogled, ki velja tako za pogled v naravo v tradicionalni japonski arhitekturi, kot tudi moderni arhitekturi, pa tudi za gledališko scenografijo. (Peter Marolt, Jaslice, 40 x 100 x 100 cm, les, papir, japonski papir, konopljna vrv, pločevina, 2016.).
Figure 7: Simulation of designing light and shadow as the constituent element of spatial design. Model of "scenography" of space, which relies on a Christmas story. Important are the horizon - a predefined height of the eyes of the beholder - and the orientation of the view. So it's a projected view that applies to the view into the nature characterised in traditional Japanese architecture, as in modern architecture and as well to a theatrical scenographic design. (Peter Marolt, The crib, 40 x 100 x 100 cm, wood, paper, Japanese paper, hemp rope, steel, 2016.).

15. Likovna obravnava projekta in arhitekturnih modelov

Večina projektov, ki se tičejo umetnosti oblikovanja prostora, najsi bo zaradi naročnika, ali tedaj, ko gre za natečajni projekt, zahteva posebno pozornost, ki se tiče same predstavitve projekta. To ne velja le za predstavitev na dvodimenzionalni ploskvi, za tako imenovane "prezentacije", ki jih danes izvedemo s pomočjo uporabe grafičnih računalniških programov, še več, to velja tudi za primerno predstavljen arhitekturni ali urbanistični model v materialni, tridimenzionalni obliki. Težko bi uporabili drug izraz, kot da rečemo, da gre za namen, da se tudi likovno, kar se da primerno predstavi projekt. Všečna likovna predstavitev je še kako pomembna za velike biroje z zvenečimi imeni, ki si ne morejo privoščiti povprečne predstavitve (natečajnega) projekta. Stvar gre celo tako daleč, da se nekateri znani biroji poslužijo takšne makete prostora, da je ta sama zase hkrati že zaključen artefakt, ki sicer predstavi obrise, volumne in oblike, vse ostalo pa je v prvi vrsti stvar poudarjene grafične obdelave (in s tem izbora različnih grafičnih matric - potiskanih papirjev ali različnih tekstur). Gre za iskanje takšne likovne podobe, da je model nadvse atraktiven in sam zase v prvi vrsti hkrati tudi in predvsem likovni objekt, likovno delo in ga je tako tudi treba in mogoče obravnavati. (slika 8) To sicer velja predvsem za sodobne dekonstruktivistične (dekonstruktivne) pristope oziroma za slog, ki ga poimenujemo kot dekonstruktivizem, na primer za (natečajne) rešitve Daniela Libeskinda. (Daniel Libeskind oziroma njegovi sodelavci so večji assemblaža. Beseda assemblaž, francosko assemblage, poleg montiranja, pomeni tudi združevanje, kombiniranje, spajanje, spenjanje pripravljenih, gotovih elementov, praviloma v prostostoječe prostorske kompozicije, ki imajo včasih zaradi tehničnih razlogov enotno bazo, na kateri stojijo. Kadar so najdeni objekti v tehničnem, likovnem in vsebinskem pogledu vezani na vertikalno podlago, običajno govorimo o kolažu. [Muhovič, 2002: 143])

Zaha Hadid je bila tako matematičarka, kot tudi slikarka, v akrilni tehniki je na primer naslikala

tudi abstraktne podobe urbanizma, predvsem pa lahko njeno predstavitevno risbo, ocenjujemo tudi z vidika likovnega izraza in to kot objektivni dosežek, celo kot presežek na področju arhitekturne grafike. Posebno likovno kvaliteto, pa premorejo tudi njeni reliefni modeli. (Obstaja kar nekakšno pravilo, da dobra arhitekturna grafika, vsaj pri dobrih arhitektih, kaže na veliko verjetnost, da gre za v celoti premišljen projekt.)

Z likovnega vidika lahko poleg samega oblikovanja prostora, kot presežke arhitekturne risbe, označimo tudi perspektivne risbe, poglede, ki se tičejo natečajnega projekta za Parc de la Villette v Parizu, v katere je Bernard Tschumi, vnesel svojevrstno dinamiko. Način razmišljanja, ki je vodilo njegovega projekta, se tiče oblikovanja prostora po segmentih, plasteh, ki se nanašajo na pojme točke, linije in ploskve. Avtor se vsekakor napaja tudi pri Kandinskem in njegovi knjigi, to je pri zbirki likovnoteoretskih spisov, [Tschumi, 2012: 119] ki se v slovenskem prevodu Marijana Tršarja, imenuje Od točke do slike. (Point and Line to Plane v originalu.)

Projekti takšnih zvenečih imen, pa tudi njihovih predhodnikov, na primer tistih iz časa Postmoderne, so vedno likovno prepoznavni in kažejo na to, kako pomembna je likovna obravnava in (končna) obdelava projekta, saj so tovrstne rešitve, vsaj na mednarodnih natečajih, kjer ti avtorji sodelujejo, vedno v ospredju. Tovrstna likovna obravnava je torej poleg dobrega projekta, vsekakor ključ do uspeha na natečaju.

16. Sklep

Na organizacijo in oblikovanje prostora, gledamo tudi iz likovno-prostorskega vidika. Pri tem povzemamo po ostalih zvrsteh likovne umetnosti, apliciramo tehnike in metode iz celotnega polja likovne umetnosti, ki zaznamuje tudi arhitekturo. Pri tem lahko celo naglašujemo likovno noto in njen pomen. Likovno oblikovanje predstavlja integralni del procesa izoblikovanja arhitekturnega prostora. Likovno raziskovanje, ki ga apliciramo na arhitekturno oblikovanje, se v splošnem tiče oblike in barve, svetlobe in sence, pa celo njihovega možnega simbolnega pomena.

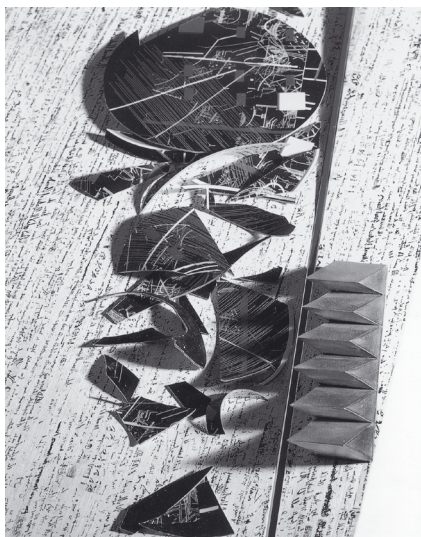
Slika 8: Libeskindov dekonstruktivistični projekt Alpha za obrobje Berlina. Pri modelu je poudarek na grafični predstavitvi projekta, ki ima s konkretnostjo predlagane urbanistične zasnove, kaj malo skupnega. Takšni modeli so v prvi vrsti že sami zase likovni objekti, v takšnih primerih avtor(ji) vsekakor igra(jo) na karto likovne zanimivosti, všečnosti za oko. Potiskan papir je pri tem industrijski produkt, ki ga avtor uporablja za vzpostavljanje novega likovnega smisla, s čimer bi arhitekturni model lahko označili tudi kot assemblaž. Vir slike: [Papadakis, Cooke, Benjamin, 1989: 199].

Figure 8: Daniel Libeskind's deconstructivist project Alpha for the periphery of Berlin. This model focus on the graphical presentation of the project, which has with the concretely of the proposed source of urban design hardly anything in common. Such models are as primarily works already the art themselves, in such a case the author(s) play the game of art primal attraction, pleasant for the eyes. Printed paper is an industrial product, which the author uses to establish new artistic sense, so the making of architectural model can be tagged as - assemblage. Source of the image: [Papadakis, Cooke, Benjamin, 1989:199].

Slika 9: Daniel Libeskind, Spominski center Mies van der Rohe-ja. Model je pravzaprav asemblaž, to je montaža, sestavljanje elementov in ga lahko z vso pravico smatramo za likovno delo. Likovni izraz verjetno na likoven način predstavlja duha, idejo, izhodišče in vsebino tega projekta, kar bi bilo še najbolj smiselno tako z vidika namena, to je cilja likovne umetnosti, kot tudi za projekt, ki ga predstavlja. Vir slike: [Papadakis, Steele, 1991: 196].

Figure 9: Daniel Libeskind, Mies van der Rohe Memorial centre. This model is actually an assemblage, it is an assembly, a puzzle of elements, and can be right considered as an art work. Artistic expression probably on its artistic way represents the spirit, the idea, the starting point and contents of the project, which would be the most reasonable both in terms of purpose, from the goal of the fine arts, as well as a project, which it represents. Source of the image: [Papadakis, Steele, 1991:196].

V kontekstu izvedbe za natančno določen namen, sodobna scenografija, vsaj tistav najboljši maniri, podobno kot vsa pomembnejša arhitektura, poleg avtorjeve osebne refleksije, združuje siceršnje oblikovanje prostora, likovno občutljivost, pretanjen občutek za odnos med materialnim, to je oprijemljivim in duhovno vsebino. Likovno razmišljanje je tisto, preko katerega se učimo kar najbolj zgoščeno, a celovito predstaviti idejo o prostoru in prostor sam, kjer s pomočjo abstrakcije, odvzemanja odvečnega, ko ohranimo le bistveno, opredelimo določen prostor. (Pomen likovnosti se ne nazadnje zrcali tudi v arhitekturni risbi.) S pomočjo likovnega znanja, likovnega načina razmišljanja, kot načina abstraktnega razmišljanja in s pomočjo abstraktnih modelov, tridimenzionalnih form, iz sebe (pa tudi pri študentih) izvabljam kreativne sposobnosti in ustvarjalnega duha. Na takšen način artikulirane prostorske forme, lahko služijo nadaljnji interpretaciji in prenosu v oblikovanje prostora.

Likovna občutljivost pride še kako prav pri obdelavi arhitekturnih ali urbanističnih modelov. Tovrstna sinteza likovne umetnosti in arhitekture, na primer barva, tudi barvna svetloba, celoten likovni koncept, občutljivost za teksturo, grafični pomen posameznih prijemov, nudijo široke možnosti aplikacije v sam načrtovalski proces oblikovanja prostora. Likovna sfera je tako lahko dejansko generator idej za oblikovanje in/ali predstavitev prostora. Pravzaprav velja tudi obratno, namreč da je možno znanje, ki smo ga pridobili s študijem arhitekture, uporabiti pri samem likovnem snovanju, saj študij arhitekture, na nek način pomeni tudi specifično likovno izobrazbo. Tudi zato, ker je večji del našega zanimanja, usmerjen h kompoziciji sami.

(Tudi) maketa prostora je pri nekaterih arhitekturnih in urbanističnih rešitvah podobno avtorsko prepoznavna in avtorsko obarvana, reprezentativna, kot to velja za likovna dela drugih specializiranih likovnih ustvarjalcev. Njena izvedba je očitno odvisna od likovnega znanja avtorjev in sodelavcev in od zastavljene likovne obravnave projekta. Dobri arhitekturni in urbanistični projekti, podobno kot katerikoli likovni produkti, dokazujejo, da so likovna senzibilnost,

(pa tudi kreativnost, inovativnost, občutek za detajl in celoto), ob upoštevanju ostalih izhodišč, ki sooblikujejo prostor, predpogoj, da se doseže zavirljiv rezultat (tudi) v likovno-oblikovalskem smislu. V smislu likovnega oblikovanja, gre pri vseh zvrsteh likovne umetnosti vsaj za podoben, če že ne za enak pristop, in to kljub dejstvu, da je arhitektura v svoji kompleksnosti, povsem avtonomna. Na katerih točkah se njen okvir zanesljivo zaključuje in kje gre za drugo zvrst likovne umetnosti, je zato vsaj pri prostorskih artefaktih, ki so lahko tudi modeli arhitekturnega ali urbanega prostora, težko ali pa vsaj nepotrebno določati.

Ne le, da je arhitektura del likovne umetnosti, poetika umetnosti oblikovanja prostora, je v določenih primerih povezana s posameznimi segmenti celotne sfere umetnosti. To seveda ne velja le za gledališko ali filmsko scenografijo, pač pa velja bolj ali manj za vsakršen celovit razmislek o pomenu in razumevanju bivanja, ki se potem na osnovi avtorjeve osebne poetike in pogleda na svet, v našem primeru izkazuje, zrcali, prav v pristopu k oblikovanju prostora.

Tudi na oblikovanje zunanega prostora je prav in mogoče gledati tudi kot na sceno. V končni fazi gre za celovit razmislek o vizualnem učinkovanju posameznih likovno-oblikovalskih prijemov. Celovito, trajnostno oblikovanje mest, ko smo prostor na nek način iztrgali naravni krajini, a jo hkrati kvalitetno dopolnili, preoblikovali in nadgradili glede na človekove potrebe, je s tega gledišča hkrati tudi najkompleksnejši likovni zalozaj, projekt. (Prostorsko-načrtovalski proces, je namreč v svojem bistvu hkrati tudi estetski proces.) Gre namreč za materializacijo ideje in za prenos vsebine v likovno-prostorsko govorico v največjem obsegu. (Urbani) prostor, ki je zanimiv za uporabnika, ki naj mu kar najbolje služi, tako, da ga bo ta tudi rad in s pridom uporabljal, med drugim vzpostavlja kopico scenskih elementov, prijemov, kot so vizure in primerno sosledje pogledov (časovna komponenta), ozadje, poudarki, svetlobna in zvočna kulisa, ... Gre za vse možne elemente vzpostavitve dogajanja, presenečenja, dinamike, ki soustvarjajo edinstveno, neponovljivo zgodbo konkretnega prostora.

Viri in literatura Bibliography

1. Abadžić Hodžić, A. (2013): Selman Selmanagić i Bauhaus. Bošnjački institut, Sarajevo.
2. Butina, M., (1997): Prvine likovne prakse. Debora, Ljubljana.
3. Chillida 1948 - 1998. (1999): Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid, Museo Guggenheim, Bilbao.
4. Hočevar, M. (1998): Prostor igre. Mestno gledališče ljubljansko, Ljubljana.
5. Hočevar, M. (2006): Prostor igre: 1972 - 2005. Mestna galerija, Ljubljana.
6. Lynch, K. (2010): Podoba mesta. Založba Goga, Novo mesto. (Prevod dela The Image of the City. Prvič izdano leta 1960 pri MIT Press.)
7. Košir, F. (1993): Zamisel mesta. Slovenska matica, Ljubljana.
8. Marolt, P. (2011): Likovno oblikoslovje - arhitektonika prostorskih form. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
9. Marolt, P. (2014): Encouragement of Fine Art Sensitivity and Sense of Space on the First Level of University Study of Urban Planning. V: Smart Urbanism: Teaching Sustainability: Book of Proceedings. (Scientific Meeting from the Field of Urbanism, Ljubljana, 19th-21st June 2014.) Faculty of Architecture, Ljubljana, str.: 133-145.
10. Muhovič, J., (2002): Prispevki za slovenski likovno-teoretski terminološki slovar 11. V: Likovne besede 59-60, str.: 143-148.
11. Papadakis, A, Cooke, C, Benjamin, A. (1989): Deconstruction: omnibus volume. Academy Editions, London.
12. Papadakis, A, Steele, J. (1991): A Decade of Architectural Design. Academy Editions, London.
13. Pogačnik, A. (2013): Prostorsko načrtovalska kompozicija. Samozaložba, Ljubljana.
14. Predstavitveni zbornik Dramaturgija in scenske umetnosti, 1. st. [1]
15. https://www.agrft.uni-lj.si/sites/www.agrft.uni-lj.si/files/attachments/predstavitveni_zbornik_dsu_1_st_16_17.pdf, <april 2017>.
16. Predstavitveni zbornik Scensko oblikovanje, 2.st. [2]
17. https://www.agrft.uni-lj.si/sites/www.agrft.uni-lj.si/files/attachments/predstavitveni_zbornik_scob_2_st_16_17.pdf, <april 2017>.
18. Tschumi, B. (2012): Architecture Concepts - Red is not a Colour. Rizzoli, New York.
19. Žgalin Kobe, R. (2014): Preučevanje odnosa med krajem in arhitekturo v obdobju 2000 - 2010. (doktorska disertacija) UL FA, Ljubljana.